

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA

KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XXIII: 2025

Grudziądz, dnia 07.05.2025 r.

Nr 15 (844)

1387. spotkanie

W Grudziądzu ze względu na powiązania z Piastami Śląskimi zastosowanie ma polska datacja wiązań cegieł wg J. Sasa – Zubrzyckiego a nie niemiecka J. Kohle, z tego samego okresu.

Przemysław Szachnitowski, Marek Szajerka

Średniowieczne budowle gospodarcze nad Wisłą w Grudziądzu – przekłamanie historiograficzne w sprawie spichrzy nadwisłańskich

Kompleks monumentalnych budowli nad Wisłą jest wizytówką Grudziądza. Nie wszyscy jednak zdają sobie sprawę, że w przypadku tego kompleksu jest wiele przekłamań, które obniżają atrakcyjność turystyczną Grudziądza, jego konkurencyjność z miastami na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO, czyli Toruniem i Malborkiem.

Żeby ten początek przekłamania w historiografii uchwycić, trzeba porównać poglądy na kompleks tych budowli: Zbigniewa Radackiego¹ oraz Jerzego Frycza². Ten drugi badacz proponował część z nich wyburzyć³. Zapędem „konserwatorskim” J. Frycza sprzeciwił się Tadeusz Siwecki⁴. J. Frycz doprowadził do wyburzenia m.in.:

Przykłady wyburzonych obiektów

- Unikalny odcinek muru obronnego od strony południowej przy Bramie Wodnej⁵. Historyczny trakt kołowy do Bramy Wodnej był z Mostu Bramy

¹ Z. Radacki, *Spichlerze gotyckie nad dolną Wisłą*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Historia Sztuki, Zeszyt 1: 1959, s. 29-39.

² J. Frycz, *Układ urbanistyczny i architektura Grudziądza*, Rocznik Grudziądzki 1960, [T. II]: 1960, s. 60.

³ Zob. R.B. Kucharczyk, *Zamek w Grudziądzu. Część pierwsza*, Grudziądz 2016, s. 50.

⁴ Zob. I. Fijałkowska, *Ochrona zabytków Grudziądza w świetle dokumentów z lat 1934-1939 i 1945-1957 odnalezionych w Urzędzie Miejskim w Grudziądzu*, Rocznik Grudziądzki, T. 32: 2024, s. 41-76.

⁵ W świetle *Kroniki benedyktynów grudziądzkich mieszczenie* w XVIII w. nie przyznawali się sądownie do ich własności, wskazywali na starostę. Zob.

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/265/edition/2230/content>

Toruńskiej ulicą Tragarzy. Natomiast od strony Wisły było wejście schodami przez drzwi w ścianie zachodniej tej bramy. Wygląd bramy po 1945 r. dopasowano do wyglądu bram w Toruniu i Chełmnie. Przed 1945 r. H. Jacoby zdażył jeszcze pokazać oryginalną linię muru obronnego w tym miejscu, bez drogi od bramy na osi północ – południe, bezpośrednio na brzeg Wisły. Dlaczego to zignorowano?
• Baszta osłaniająca Bramę Wodną
• Spichrz Zamkowy przed Bramą Wodną
• Odtworzone przed I wojną światową gdanisko przy Bramie Wodnej
• Całkowite wyburzenie właściwego palacu opatek na obecnym dziedzińcu Muzeum.
• Zapewne zniszczono renesansową bramę, ozdobioną boniowaniem, na terenie posiadłości Kościoła, rzekomy pierwotny łącznik między <i>Hotelem Królewski Dwór</i> a spichrzem z przełomu XIX/XX w. W identycznym stylu renesansowym jest kruchta południowa kościoła św. Mikołaja z 1 poł. XVII w.
• Ze względów ideologicznych zasypianie ruin wieży Klimek.

Analiza fragmentów artykułów Z. Radackiego i J. Frycza z l. 1959-1960.

Artykuł J. Frycza zasadniczo powstał wcześniej, przed 1960 r., dlatego można przyjąć, że artykuł Z. Radackiego, zaznaczony w przypisie, został odnotowany dla formalności.

Opis spichrzy wg J. Frycza⁶: [...] **Spichrze**⁷ *Spichrze stoją na wysokiej skarpie piętrowe mając od strony miasta przy ul. Spichrzowej dwie do trzech a od strony Wisły przeciętnie pięć do sześciu kondygnacji. Wzmiankowane już w 1365 r. uległy wielokrotnym przekształceniom i zachowały bardzo nikiłe ślady średniowieczne. Były prawdopodobnie w znacznej części zbudowane z muru pruskiego.*

Spichrze przy Bramie Wodnej są z XVII w., (prawdopodobnie po 1659 r.) i mają tylko w przyziemi od strony Wisły mury gotyckie. Większość spichrzy pochodzi z XVIII w., przypuszczalnie nawet z drugiej połowy, tak jak wielki spichrz z 1771 r. u wylotu dawnej ulicy Jeżnickiej albo Zamkowej.

⁶ J. Frycz, *Układ architektoniczny i architektura Grudziądza*, Rocznik Grudziądzki 1960, [T. 1]: 1960, s. 60.

⁷ [Przypis 37 w oryginale] Z. Radacki, *Spichrze gotyckie nad dolną Wisłą*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia Sztuki, z. I. Poznań 1959; Frycz J., *Spichrze w Grudziądzu przy ul. Spichrzowej nr 9 i 11 oraz nr 13, 15, 17 i 53*. Dokumentacje konserwatorskie, rkps, PKZ Toruń 1957, 1958. Brak inwentaryzacji pomiarowej i badań analitycznych całego ciągu spichrzy powoduje, że część hipotez wysuwanych przez autorów ma charakter dyskusyjny i wymaga sprawdzenia.

*Zarówno XVII – wieczne jak i XVIII – wieczne spichrze reprezentują jednolity typ architektury, uwarunkowany wspólnym programem użytkowym. Posiadają wybitną wartość zabytkową i ozdabiają panoramę miasta od strony Wisły*⁸.

Warto przypomnieć skróconą wersję fragmentu pracy Z. Radackiego bez zdjęć i aparatu przypisów, by mieć porównanie z tym co napisał J. Frycz, prawie równolegle.

*Spichlerze gotyckie w Grudziądzu*⁹

Grudziądz, mimo niedogodnego położenia między Toruniem a Gdańskiem, wyrósł w średniowieczu na znaczny ośrodek handlu zbożem, dzięki położeniu na wzgórzu bezpośrednio przy rzece (obecne koryto przesunęło się około 100 m od spichrzy) i na skraju żyznej ziemi chełmińskiej.

Spichlerze grudziądzkie ciągną się na wzgórzu, lekko wznoszącym się w kierunku zamku krzyżackiego i stanowią lico zachodnie miasta średniowiecznego. Wszystkie spichlerze (część z czasów nowożytnych przebudowana na domy mieszkalne) są ustawione kalenicowo i stanowią naturalny mur obronny o przeszło 20 m wysokości. Od strony południowej zachował się pierwotny fragment murów obronnych oraz brama wiślana, która tworzy jednolity ciąg obronny za spichlerzami. Charakterystyczną cechą spichlerzy grudziądzkich jest ich wielopiętrowość od strony Wisły i jednopiętrowość od strony miasta. Różnica wytworzona została gwałtownym spadem terenu. Dalszą cechą jest oszkarpowanie od strony rzeki i gładkie ściany przy ulicy Spichrzowej.

W pierwszych spichlerzach, licząc od spichlerza przy Bramie Wodnej występuje regularne szkarpowanie, dochodzące do poziomu dachu. Umieszczenie uskoków szkarpy na znacznej wysokości czyni sylwety tych olbrzymich budowli (około 25 m wysokości) niezwykle monumentalnymi. Silna gra światłocienia wydobytą przez gęste rozstawienie szkarp nadaje spichlerzom grudziądzkim specyficzne piętno, w naszych portach nadwiślańskich nie spotykane. Posuwając się kierunku północnym zauważamy około 10 spichlerzy przebudowanych na domy mieszkalne. Odmienny jest tutaj kształt szkarpy, gdyż nastąpiło lekkie wzniesienie terenu. Odtąd występuje niejednolity system szkarpowania, które dostosowane jest do nierównego poziomu wzgórza. Większość szkarp i murów jest przebudowana, co nie pozwala na uchwycenie pierwotnych rozmiarów spichlerzy. Dalszy bieg spichlerzy, widoczny na fig. 19, ma znaczne różnice w wysokości i szerokości, co jest wynikiem różnych faz budowy.

⁸ J. Frycz, op. cit., s. 60.

⁹ Z. Radacki, *Spichrze gotyckie nad dolną Wisłą*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia Sztuki, z. I. Poznań 1959, s. 27-39.

	Zdjęcie zastępcze ujęcia wg Z. Radackiego, za fig 19. Podpis u Z. Radackiego: 19. <i>Widok ogólny spichrzy nad Wisłą w Grudziądzu</i> Fot. M. Szajerka
---	---

Niejednolity system szkarp nawet w obrębie tego samego spichlerza świadczy o ciągłym dobudowywaniu umocnień dla ciężkich murów. Dominantą wśród długiego szeregu jest spichlerz oznaczony numerem 47, (fig. 20), całkowicie zbudowany w baroku. Wyróżnia się nie tylko wysokością i regularnym oszkarpowaniem, lecz odmiennymi proporcjami. Na stoku góry zamkowej znajdują się cztery spichlerze, przedzielone dwoma domami mieszkalnymi (fig. 19). Pierwszy od dołu jest budowlą współczesną, reszta – jak wszystkie dotychczas oglądane – są przebudowane czy zrekonstruowane przy końcu XVI i XVII w. na co wskazuje wątek blokony cegły niejednokrotnie gotyckiej.

Przechodząc do opisu spichlerzy od strony miasta nadmienić należy, że ulica Spichrzowa biegnie od Bramy Wodnej, obok fary i dawnego Collegium Jezuitckiego do zniszczonego obecnie zamku krzyżackiego. Ściany spichrzów od strony ulicy są gładkie, zwykle nieotynkowane. Okna od tej strony nie są regularne.

Opis całego kompleksu spichrzów grudziądzkich traktowany jest pobieżnie, ponieważ przebudowa dokonana w okresie późniejszym pozostawiła jedynie fragmenty murów gotyckich.

	Zdjęcie zastępcze ujęcia wg Z. Radackiego, za fig. 20. Fot. M. Szajerka Podpis u Z. Radackiego: 20. <i>Spichlerz z XVII w. w Grudziądzu.</i>
---	--

Ponijższa część wstępna orientuje czytelnika o pierwotnych wymiarach dzielnicy spichrzowej. Przywilej miejski z 1291 r. podający zasięg miasta według prawa chełmińskiego decydowało szybkim wzroście gminy miejskiej. Przywilej wielkiego mistrza Karola z Trewiru z 1310 r. zapewniał miastu swobodę handlu suknem i odzieżą. Charakteru portu rzeczynego nabrało miasto po otrzymaniu zabudowy spichrzowej od strony Wisły. Froelich w Geschichte des Graudenzer Kreisses (t.I, s. 95/6) podał odpis dokumentu z 1365 r. mówiącego o ziemi i spichlerzach: „...nizkil Goetz (Mikołaj Goltz – przyp. mój M. R) und siny Kumpanie zu der cyt ame rate der zu grudentz ... die spichere uf der Wiezele an de stat vn in der stavrieheit gelegin ... zu cinsse der stat ewicliche ...daruz ist genomen bornwaldis speicher, der vor des e was gebuwet ...”.

Analiza dokumentu pozwala wnioskować, że pierwszy spichlerz grudziądzki kupca Bornwalada (fig. 21) powstał przed 1341 r., resztę wzniesiono niebawem. Henryk z Borentin był komturem grudziądzkim w latach 1346-1351. Jeśli wówczas Rada Miejska oddaje spichrze

do dyspozycji mieszczan, tzn. musiały one powstać wcześniej, a więc nie w 1365 r., jak podaje Błachnio w swojej Kronice miasta Grudziądza: „To uczynili (Rada Miejska i Mikołaj Goltz – przyp. Mój Z. R.) w takie skromności, że z dzielnicy spichrzowej z 24 stóp długości mają otrzymać 8 szkieców nieczystego czynszu; z tego wyłączony jest spichlerz Bornwalda, który przed nimi [spichlerzami – przyp. mój Z.R.] został zbudowany ...”

Zdjęcie zastępcze ujęcia wg
Z. Radackiego, za fig. 21.
Fot. P. Szachnitowski, stan. 4.03.2025 r.

Podpis wg Z. Radackiego:
21. Spichlerz Bornwalda
w Grudziądzu

Wyłączenie spichlerza Bornwalda spośród reszty spichlerzy na skutek jego wcześniejszej budowy świadczyć może, że pozostałe były budowane w krótkiej przestrzeni czasu i traktowano je w dokumencie jako zwarty kompleks. Pomocna w datowaniu tego kompleksu jest historia miasta, która podaje, że w 1341 r. (J. Heise, *Die Kunstdenkmäler des Kreisses Graudenz*, s. 431) wielki pożar zniszczył miasto. Prawdopodobnie więc w latach 40 zaczęto budować spichlerze nad Wisłą, by w końcu pierwszej połowy XIV w. oddać je miastu do dyspozycji. Spichlerz Bornwalda jest z pewnością jedynym zachowanym spichlerzem sprzed pożaru. Czas jego budowy wahać się może w granicach od ok. 1310 r., kiedy miasto uzyskuje przywileje handlowe, do lat 30 włącznie.

Wśród całego zespołu spichlerzy grudziądzkich wyróżnia się spichlerz przy Bramie Wodnej jako jedyny nie posiadający oszkarpowania (szkarpy szczytowe były później dobudowane). Brak szkarp spotyka się tylko we wczesnym gotyku. Położenie tego spichlerza było najdogodniejsze do przeładunku, gdyż Wisła podchodziła tu najbliżej. Barwa cegły zachowanych partii gotyckiego muru jest zbliżona do cegły Bramy Wodnej z końca XIII w. W spichlerzu występuje watek gotyckiej cegły o wymiarach $29 - 30 \times 7,5 - 8 \times 14$, w bramie wedyjski (cegła: $29 \times 10 \times 14$). Występująca w innych spichlerzach cegła gotycka ma zawsze wymiary mniejsze ($27,5 - 29 \times 7,5 - 8 \times 13,5$).

Powyższe trzy argumenty wydają się wystarczające, by móc zidentyfikować obecny spichlerz przy ul. Spichrzowej 9/11 z najwcześniejszym spichlerzem Bornwalda. Zachowane fragmenty muru gotyckiego pozwalają odtworzyć pierwotny wygląd spichlerza. Obecnie pierwotną parcelę zajmują dwa spichlerze, które dają się wyróżnić dopiero od wysokości 4 m w ścianie zachodniej (inne są przebudowane), tzn. od fragmentu muru gotyckiego, który dochodzi bez przerw murarskich z nr 11 do nr 9 ul. Spichrzowej. Powiązanie obu numerów w jedną całość sugeruje także zamurowane okno w prawym spichlerzu, które jest umieszczone na wysokości okien I kondygnacji lewego spichlerza. Identyczne są wymiary powyższych okien a przeniesienie odległości między okiennych z lewego spichlerza na prawy wskazuje przynależność okna zamurowanego do wspólnego kompleksu. Również brak okna rynnowego, którego ślady powinny się znajdować w miejscu wyburzenia muru gotyckiego, tym mocniej upewnia o jednolitym pierwotnie monolicie Spichrzowej 9/11. Jedyne okno rynnowe było z lewej strony (obecnie zamurowane). Rzut poziomy przedsta-

nia przekrój spichlerza na jego obecnym zróżnicowanym poziomie najniższej kondygnacji i stąd wypływa nierówna grubość muru zachodniego. Lewa strona ma pierwotną grubość gotycką w I kondygnacji, prawa natomiast na skutek przebudowy nie ma dojścia do poziomu zachowanego muru gotyckiego. Właściwa grubość muru zachodniego, który zarazem pełnił rolę muru obronnego, wynosiła 1,9 m.

Dokonując próby rekonstrukcji jako pewnik należy przyjąć wysokość piętra od 2 do 2,5 m (przykłady w Toruniu i Elblągu) Pierwsze trzy kondygnacje w lewej części spichlerza, którą uważać należy za zbliżoną do pierwotnego wyglądu spichlerza gotyckiego, tworzą piętra piwniczne. Dalsze dwie kondygnacje tworzą parter i I piętro. Za koniecznością IV kondygnacji przemawia niezbędność parteru, czyli wejścia do spichlerza od strony ulicy, który w wypadku spichlerza parterowego utworzyłby trójkątną płaszczyzną fasady (dach dotykałby z jednej strony ulicy).

Obok spichlerza Bornwalda zachowały się nikłe ślady wątku gotyckiego spichlerza nr 13/15 (fig. 23 i 24 – watek gotycki ciemno zabarwiony), chociaż cegła w układzie wiązania blokowego jest wtórnie użytą cegłą gotycką o wymiarach $27,5 - 28,5 \times 7,5 - 8 \times 13,5 - 14$, tzn. tych samych co w wiązaniu pierwotnym. Cegła wątku gotyckiego w szkarbach podaje ich XIV – wieczne rozstawienie, które cechuje rytm dośrodkowy, gdyż odległość między środkowymi szkarbami jest mniejsza od szerokości międzyskarponych po bokach. Na powyższym przykładzie, który w elewacji nie posiada dostatecznych przesłanek do rekonstrukcji gotyckiej, potwierdzają się proporcje parceli gotyckiej. Podobnie jak w spichlerzu Bornwalda, na parcelę nr 13/15 składają się obecnie dwa spichlerze. Podział widoczny jest tylko od strony ulic i wewnątrz spichlerza. Przepierzenie jest dodatkiem późniejszym, na co wskazuje nowożytna cegła.

Spichlerz nr 13/15 datować należy na lata czterdzieste XIV w., czyli na okres największego rozwoju budownictwa spichrzowego tego stulecia. To określenie czasu budowy spichlerza oparte jest na podanych wymiarach cegły, wąskich szkarbach i zbliżonych proporcjach parceli spichrzowej nr 13/15 $99,6 \text{ m} \times 24 \text{ m} = 1:2,5$ do parceli spichlerza Bornwalda $(9,6 \text{ m} \times 27,4 \text{ m} = 1 : 2,8)$. Proporcja parcel jest o tyle pomocna w datowaniu, że z rozwojem gotyku w XIV w. traci coraz bardziej cechę smukłości.

Stan obecny spichlerza nr 13/15 nie uległ zasadniczym zmianom od epoki gotyckiej i odzwierciedla jego stan pierwotny. Nie ma żadnych czynników, które by temu przeczyły. A więc spichlerz miałby cztery piętra piwniczne, parter i I piętro. [...] ¹⁰.

Artykuł Z. Radackiego został napisany ok. 70 lat temu. Co się zmieniło w ciągu tych ok. 70 lat, co uściślono na podstawie weryfikacji treści znanych powszechnie planów?

1.	Zawarte w artykule kryterium datacji w oparciu o wiązanie gotyckie i blokowe w XXI w. nie wytrzymało próby czasu, w tym na terenie samego Grudziądza. Wiązanie blokowe, uznawane, jako występujące od XVII w. jest np. w najstarszym fragmencie ceglanego Zamku Wysokiego, z XIII w. Do kwestii wiązań powrócimy na końcu artykułu w komentarzu do zdjęcia muru
----	---

¹⁰ Z. Radacki, s. 27-35. Na s. 35-39 wnikliwiej omówił spichlerz 53 oraz nakreślił tło historyczne w aspekcie gospodarczym.

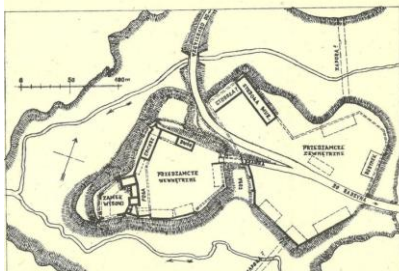
	obronnego przy ul. Tkackiej. Jest on kluczem do wyjaśnienia datacji spichrzy.
	Mur wschodni skrzydła południowego Zamku Wysokiego. Widoczny przemienny układ cegieł, warstwy wozówek i główek. Stan w 2008 r. Fot. M. Szajerka
2.	Trzeba brać pod uwagę status obszaru w obrębie murów, pospolicie zwanym Starym Miastem. To było prawnie przedzamcze miejskie, należące do zamku. Nawet w XVIII w. mieszczanie w sporze sądowym z benedyktynkami nie przyznawali się do własności fortyfikacji przylegających do klasztoru.
3.	W analizach przemilczany jest Kościół. Część północna Grudziądza w znacznej części należała do Kościoła. Do Grudziądza był obligatoryjny obowiązek zwożenia dziesięcin z diecezji chełmińskiej. W Grudziądzu mieszkali kanonicy chełmińscy, urzędnicy kościelni, zajmujący się sprawami gospodarczymi Kościoła.
4.	Z dokumentu z 1365 r. dosłownie wynika, że spichrze zbudowali Krzyżacy dla siebie i następnie odstąpili je mieszczanom.
5.	W 1365 r. niewątpliwie zanikła tradycja ustna o okresie cysterskim i jego znaczeniu w historii Grudziądza. Wszystko przypisano Krzyżakom.
6.	Spichrze z układem kalenicowym są charakterystyczne dla zespołów klasztor-nych a nie miejskich. Prawo w miastach zakazywało zabudowy murów obronnych ¹¹ .
7.	Ustalenia architektoniczne są w sprzeczności do ustaleń końcowych. Z jednej strony ustalił, że spichrze 9/11 są w stylu wczesnogotyckim. Następnie dopasował datację obiektu do obowiązującej narracji historycznej, rodem z 2 poł. XIX w. o mieście lokowanym w 1291 r. i rozwijającym się gospodar-czo w XIV w. Spichrz wczesnogotycki nie mógł być zbudowany na przełomie XIII/XIV w. Materiał ceglany jest charakterystyczny dla 1 poł. XIII w. ¹² Ce-gła wczesno romańska, 1 ćw. XIII w. jest w przęśle mostu Bramy Toruńskiej. Tu jest cegła późnoromańska, też jeszcze z 1 poł. XIII w.
8.	Grudziądz jest zamkiem typu miejskiego, jak Malbork. Podobnymi zamkami w pobliżu były w Pokrzywnie i Rogóźnie. ¹³ Budynki gospodarcze przylegały do murów obronnych. W tych zamkach przedzamcza były porównywalne do przedzamcza miejskiego w Grudziądzu (<i>oppidum</i>). Wg kronikarza Jana Dłu-

¹¹ M. Szajerka, *Grudziądz. Od miasta – klasztoru do zamku. Pierwowzór cysterski zamków krzyżackich w Prusach z 1 poł. XIII w.*, BKMDG, Rok XVIII: 2020, nr 16 – 35.

¹² Por. Ireneusz Płuska, *800 lat cegielnictwa na ziemiach polskich – rozwój historyczny w aspekcie technolo-gicznym i estetycznym*, Wiadomości Konserwatorskie, *Conservation News* 26/2009, s. 38-41 <https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/resources/33667>

¹³ Por. <https://naszemiasto.pl/zamek-w-grudziadzu-odc-27/ga/c8-2598804/zd/11541504>

Definicja zamku typu miejskiego zob. J. Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, Warszawa 1973, s. 62-65.

	gosz z XV w. Rogóżno i Pokrzywno były miastami wg C. Henenbergera, historyka i kartografa z XVI w. Pokrzywno było miastem a Rogóżno osiedlem (<i>oppidum</i>).
 5. Plan sytuacyjny zamku w Rogóżnie z 1603 r. (wg H. Jacobiego)	 Ryc. 1. Pokrzywno, plan sytuacyjny
	Płaskorzeźba z alegorią handlu z 1771 r. Na tej podstawie uznano, że obiekt pochodzi z XVI w., względnie poszerzonego w 1771 r.¹⁴
9.	Zaskakująca jest kwestia spichrza Bornwalda. Przez 80 lat, licząc od zakończenia II wojny światowej i związanej z tym odbudowy Grudziądza, żaden z muzealników, historyków związanych naukowo z UMK nie zauważył, że spichrz 9/11 nie ma nic wspólnego z tzw. spichrzem Bornwalda. Z. Radacki w 1957 r. już go nie widział a J. Frycz, jako urzędnik, od 1952 r. konserwator zabytków województwa bydgoskiego zdecydował o jego rozebraniu¹⁵. Nawet kwerenda źródłowa przed utworzeniem Muzeum Handlu Wiślanego nie przyczyniła się do weryfikacji mylnej informacji o lokalizacji tzw. spichrza Bornwalda. Poniżej informacja o Spichrzu Zamkowym z 1603 r.¹⁶

¹⁴ Zob. *Katalog Zabytków Sztuki Polsce*, T. 9: 1974, z. 7, s. 32.

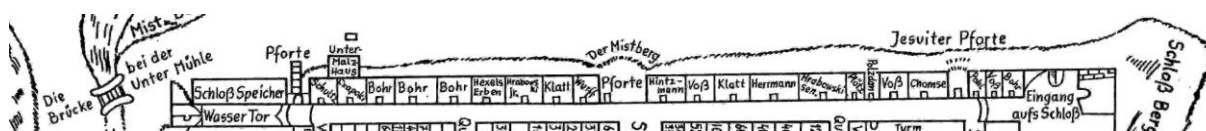
¹⁵ Zob. biogram J. Frycza, (1927-1985)

<https://konserwatorstwo.umk.pl/wp-content/uploads/FRYCZ.pdf>

¹⁶ *Inwentarz starostwa grudziądzkiego z r. 1603 oraz rejestr dochodów z lat 1601-1603*. Wyd. Stefan Cackowski, Grudziądz 1965, s. 12.

Spichlerz

a Liczbę brak, b W rkp. złożyć.

Na planie katastralnym z 1772 r. Spichrz Zamkowy [*Schloß Speicher*] odpowiada powierzchni dwóch spichrzy razem, czyli 9/11. Tej informacji o uprzywilejowanym spichrzu zamkowym nie zauważono przez ok. 150 lat. Obiekty na planie: 3,5,6, licząc od Bramy Wodnej oznaczone są jako *Bohr*. W j. niem. słowo Bohr oznacza borowanie, wiercenie, otwór wydrążony. Odpowiada to specyfice gruzdządkich spichrzy, wkopanych w ziemię.

Informacja o Spichrzu Zamkowym z 1739 r.¹⁸

¹⁸ *Inwentarz starostwa grudziądzkiego z roku 1739*, wydał Adam Wolnikowski, Grudziądz 1963, s. 14.

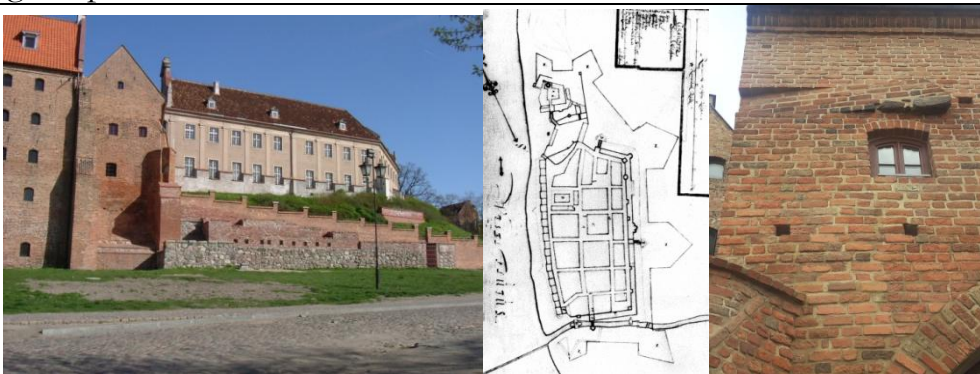
[f. 11v] Spichlerz zamkowy

Tuż pod miastem nad Wisłą, niedaleko tego młyna, podle bramy miejskiej spichlerz zamkowy, z gruntu jeszcze od krzyżowników²³ zmurowany, dachówką nakryty, ale ciecie na wielu miejscach. Potrzeba dachówki przyskupić i dach statecznie oprawić.

W tym spichrze pięter 4. Piersze tarcicami położone; tarcice nienowe, przecie niezłe. Drugie piętro, z góry idąc, tarcicami także położone, na nim ku Wiśle okienek 5. Po jednej stronie mury niewiarowne, po której stronie ku miastu okienek 8, w których kraty żelazne, we dwu tylko nie masz. Na tym piętrze drzwi do spikrza na żelaznych zawiasach z skoblem i z kłódką i z antabą żelazną. Za tymi drzwiami ganeczek i wschod tarcicami przegrodzony, drzwi na żelaznych zawiasach z skoblem i z kłódką. Trzecie piętro także tarcicami położone, w nim okien 6 z żelaznymi kratami. Pod tym piętro piąte²⁴ w gruncie, 2 części położone tarcicami, a trzecia nie położona. W nim okien 7 bez krat. W jednym rogu muru sztuka jedna wypadła. W tym spichrze w szczytach obudwu mury się poprzedpały. Owo zgoła trzeba by poprawy, bo jeśli się nie oprawi, tedy się za czasem obali. U tego spikrza drzwi ku Wiśle sosnowe, w miarę dobre, z zasuwą żelazną, na zawiasach żelaznych, z skoblem i z wrzeciądzem.

W tym spichrze jest arfa do przecyśniania zboża, a druga w zamku.

Miejsce po gdanisku oraz Spichrze Zamkowym. Rozebrano, ponieważ zasłaniały kompleks klasztoru benedyktynek. Autorzy koncepcji takiej ekspozycji nie liczyli się z udokumentowaną historycznie panoramą w tym miejscu. Czegoś takiego nie ma przed bramami średniowiecznymi w Toruniu i Chełmnie, to i w Grudziądzu nie mogło być. Stan po remoncie muru, w 2 poł. I. 90. XX w. Po prawej stronie widać wejście do spikrza. Wyeksponowano też gniazda belek stropowych. Fot. M. Szajerka. Na planie Löffmana z XVII w., (po prawej stronie), wielkość tego spikrza jest porównywalna z nr 9. Potwierdza to jego odrestaurowany w I. 90. XX w. kamienny fundament z gniazdami po belkach stropowych i wejściem z ceglanyimi schodami. Fot. z prawej, Przemysław Szachnitowski, Relikt wykusz nosowego, 1 poł. XIII w.

Tej lokalizacji spikrza nie zauważają nawet przewodnicy PTTK: [...] *Po krzyżackiej lokacji Grudziądza w 1291 r., w początkach XIV w. przystąpiono do budowy murów obronnych, opasujących miasto. Pierwotnie pojedyncza linia znajdowała się również na wysokiej skarpie od strony Wisły. Już jednak w latach 1346-1351 zbudowano od tamtej strony murowany spichrz Bornwalda, przez niektórych identyfikowanym z nr 9 (narożny przy Bramie Wodnej). Następne spichrze postaviono około 1364 r., a w 1504 r. wzdłuż dzisiejszej ul. Spi-*

chrzowej stało ich 14, w większości murowanych, co świadczyło o doniosłej roli Grudziądza w handlu rzeczonym regionu. 100 lat później było ich 16. Lokalizację zawdzięczały bliskości portu, znajdującego się u podnóża skarpy, a jednocześnie ich grube, strome mury zewnętrzne o małych okienkach zapewniały obronę przed wrogami i zabezpieczały zbocze przed osuwaniem. Z uwagi na topografię terenu budynki kilkukondygnacyjne od strony Wisły (do 6 kondygnacji), od strony miasta były zaledwie parterowe lub piętrowe, ustawione kalenicowo, kryte dwuspadowymi dachami. [...] ¹⁹.

Na stronie internetowej Informacji Turystycznej jest folder o spichlerzach, autorstwa I. Fijałkowskiej ²⁰. Przystarzałe są też informacje na stronie internetowej Instytutu Dziedzictwa Narodowego ²¹. Spichrze po stronie południowej były typu kałdowskiego, jak dla zamku w Malborku.

Pojemność spichrza w Kałdowie wg Z. Radackiego ²²

V piętro	—	62 łaszt
IV „	—	81 „
III „	—	110 „
II „	—	96 „
I „	—	97 „
razem		446 łasztów

Ładowność szkuty wynosiła 25—50 łasztów ¹¹⁹. Stąd jeden spichlerz wypełniał przeciętnie 10 szkut.

Zagadnienie techniki spławu wiślanego zostało pominięte, gdyż nie wpływa ono w poważniejszej mierze na kształtowanie formy spichlerzy ¹²⁰.

Marcin Schoenborn, najbogatszy mieszczanin w Grudziądzu, 1789 r. posiadał 12 606 korców zboża, czyli 420, 2 łaszt. Była to wtedy 21% całego zmagazynowanego zboża. Wtedy w spichrzach było 59 138 korców zboża, czyli 1971, 25 łasztów ²³. Z wyliczeń wynika, że całe ówczesnie zmagazynowane w Grudziądzu zboże zajmowałoby 4,5 – 5 spichrzy pojemności typu kałdowskiego ²⁴. Odpowiada

¹⁹ <http://www.odznaka.kuj-pom.bydgoszcz.pttk.pl/opisy/1f/grudzspi.htm>

²⁰ [https://itgrudziadz.pl/pj-categs/musisz-zobaczyc-zabytki/;](https://itgrudziadz.pl/pj-categs/musisz-zobaczyc-zabytki/)
https://itgrudziadz.pl/wp-content/uploads/efoldery/pl/IT_spacer_11_spichrza.pdf

²¹ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/grudziadz-grudziadz-zespol-zabytkowych-spichlerzy-wraz-z-pan>

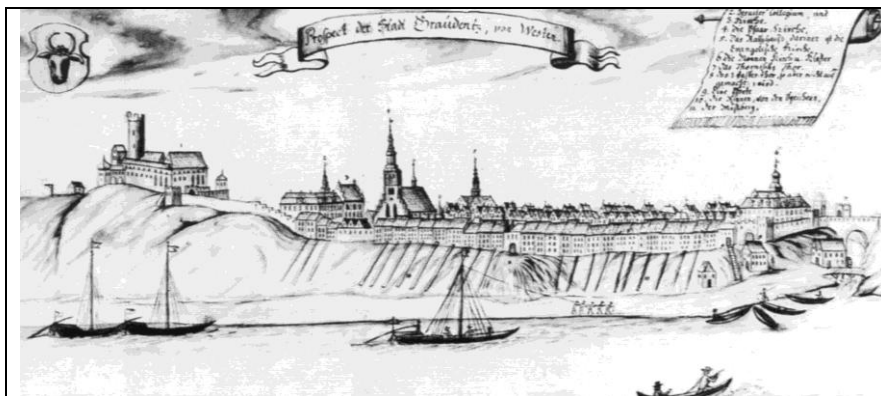
²² Z. Radacki, s. 59. Dodane przez autorów przeliczenia miar sypkich: 1 łaszt gdański to 60 korców, czyli 3285 l; 1 korzec gdański to 54,74 l.

²³ Dane o ilości zboża zob. J. Wojtowicz, *Ród Schoenbornów – Alvenslebenów (Szkic do przeobrażeń społecznych XVIII/XIX w. na ziemi chełmińskiej)*, Rocznik Grudziądzki, T.4: 1965, s. 96. W artykule J. Wojtowicza jest pomyłka w jednostce. Jest 59 138 łasztów a powinno być 59 138 korców. W przelicznikach 1 łaszt to 30 korców lub 60 szefli. Ilość zboża Schoenborna podana w korcach, (12 606), jest prawidłowa. Różne przeliczniki nie zmieniają faktu, że zboże Schoenborna mogło się zmieścić w jednym spichrzu.

²⁴ J. Wojtowicz nie podał, jaki to był łaszt, czy gdański czy nowopolski Por. *łaszt* [niem.], dawna miara objętości ciał sypkich, o zróżnicowanej lokalnie wielkości i podziałach (3000 l – 4000 l), gł. ziarna,

to pojemności spichrzy 9 – 15. W XVII – XVIII w. nie było potrzeby już rozbudowywać spichrzy.

W tej sytuacji część północna kompleksu miała głównie inne przeznaczenie. Z. Radacki w zasadzie nie analizował części północnej kompleksu, przedzielonego Bramą Gnojną²⁵. Analogicznie w tym samym miejscu ulokowano Bramę Gnojną w bliźniaczej dla Grudziądza Warszawie²⁶.

Panorama J. Steinera
z 1 poł. XVIII w.
z Bramą Gnojną,
rozdzielającą
kompleksy budowli
nad Wisłą.

Część północna, podobnie jak południowa była jednolicie zaplanowanym obiektem, przeznaczonym na stajnie. Obiekt ma ok. 100 m długości, z dwiema basztami po bokach. Mógł pomieścić 50 koni pocztowych, wzmiankowanych w inwentarzu krzyżackim, z końca XIV w. Stajnie były istotną częścią infrastruktury przedzamcza miejskiego, czyli oppidum²⁷.

w XIX w. także soli i węgla, stosowana zwłaszcza w transporcie wodnym; miał lokalnie zróżnicowaną wielkość; w Polsce do XVIII w. występował łaszt gdański = 60 korców = 3283 l; w Królestwie Pol. (1819–49) łaszt nowopolski = 30 korców = 3480 l. Za: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/laszt;3934914.html>

²⁵ W. Sieradzan w *Atlasie Historycznym Miast Polskich. Grudziądz*, Toruń 1997 wyraził nawet zdziwienie, że w Grudziądzu nie było bramy od strony zachodniej. Zob. Atlas, s. 6: *nie było bram miejskich od strony zachodniej*.

<https://atlasmiast.umk.pl/atlas/grudziadz/>. Wydawca map, historyk kartografii, profesor uniwersytetu opublikował plan katastralny z 1772 r. z zaznaczoną bramą na środku kompleksu i stwierdził, że nie było bramy:

https://atlasmiast.umk.pl/pliki/grudziadz/AHMP_Grudziadz_II_8.jpg

²⁶ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/srodmiescie-mury-obronne-starego-miasta>

<https://zamkiobronne.pl/mury-miejskie/warszawa/>

²⁷ Stajnie w części północnej były już opracowane w *Biuletynach Koła Miłośników Dziejów Grudziądza* dosyć szczegółowo. Zob. M. Szajerka, *Stajnie średniowieczne w Grudziądzu*, BKMDG R.XII: 2014, nr 4 (379).

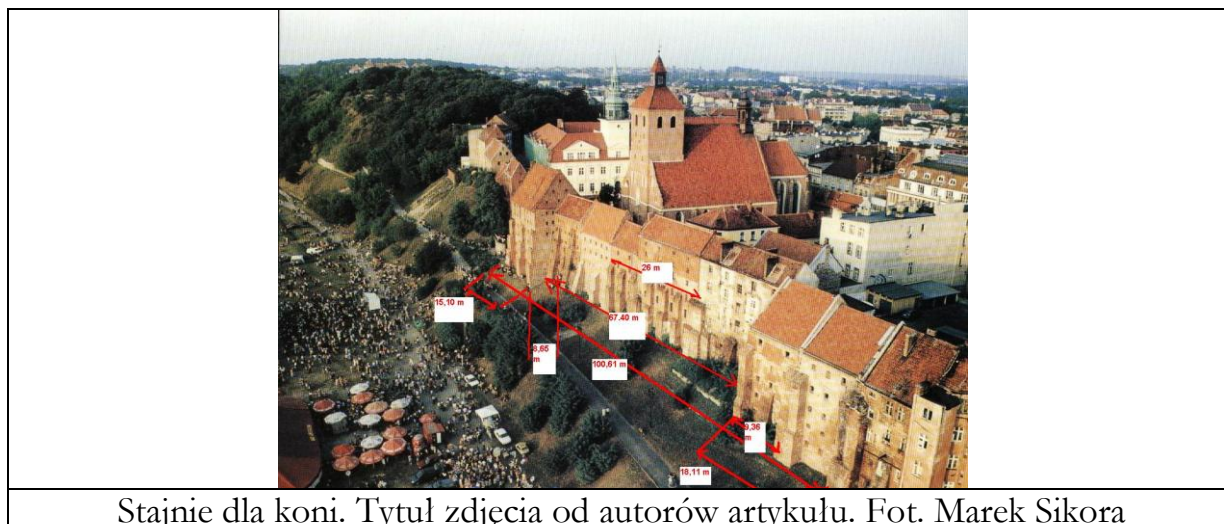
[https://kpbc.umk.pl/Content/219639/PDF/Biuletyn%20KMDG%202014%204\(379\),%20Szajerka,%20Stajnie.pdf](https://kpbc.umk.pl/Content/219639/PDF/Biuletyn%20KMDG%202014%204(379),%20Szajerka,%20Stajnie.pdf)

M. Szajerka, *Grudziądz. Od miasta – klasztoru do zamku. Pierwotny cysterski zamek krzyżacki w Prusach z 1 poł. XIII w. (Cz. 10)*, BKMDG R.XVIII: 2020, nr 25 (639).

[https://kpbc.ukw.edu.pl/Content/230711/PDF/Biuletyn%20KMDG%202020%2025\(639\),%20Szajerka%20M.,%20Grudzi%C4%85dz%20cz.%2010.pdf](https://kpbc.ukw.edu.pl/Content/230711/PDF/Biuletyn%20KMDG%202020%2025(639),%20Szajerka%20M.,%20Grudzi%C4%85dz%20cz.%2010.pdf)

Wozownia i stajnia były też w dzielnicy spichrzowej Elbląga.

Zob. https://atlasmiast.umk.pl/pliki/elblag/AHMP_Elblag_II_3.jpg

Stajnie dla koni. Tytuł zdjęcia od autorów artykułu. Fot. Marek Sikora

Jak nasze ustalenia wyglądają w konfrontacji z danymi posiadanymi przez Miejskiego Konserwatora Zabytków, pokazuje zestawienie poniżej.

***Urzędowa datacja budynków nad Wisłą
wg Miejskiego Konserwatora Zabytków²⁸***

L.p.	Obiekt	Czas powstania	Data decyzji	Nr rejestru
1.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 9</i>	<i>XIV-XVII w.</i>	<i>04.07.1961 r.</i>	<i>A/929</i>
2.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 11</i>	<i>1. poł. XIV w., 1659 r.</i>	<i>30.12.1964 r.</i>	<i>A/930</i>
3.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 13</i>	<i>1341-1365, XVII w.</i>	<i>30.12.1964 r.</i>	<i>A/931</i>
4.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 15</i>	<i>1341-1365, XVII w.</i>	<i>30.12.1964 r.</i>	<i>A/932</i>
5.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 17</i>	<i>XVII w.</i>	<i>30.12.1964 r.</i>	<i>A/933</i>
6.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 21</i>	<i>XIX w.</i>	<i>12.11.2008 r.</i>	<i>A/1394</i>
7.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 23</i>	<i>XIX w.</i>	<i>12.11.2008 r.</i>	<i>A/1395</i>
8.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 25</i>	<i>XVIII w., 1885 r.</i>	<i>21.01.2011 r.</i>	<i>A/1577</i>
9.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 31</i>	<i>XIV, XIX/XX w.</i>	<i>26.10.2010 r.</i>	<i>A/1571</i>
10.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 33</i>	<i>1659 r., pocz. XIX w.</i>	<i>04.02.1987 r.</i>	<i>A/530</i>
11.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 35</i>	<i>ok. 1900 r., 1959 r.</i>	<i>04.02.1987 r.</i>	<i>A/626</i>
12.	<i>Spichlerz, ob. dom, ul. Spichrzowa 37</i>	<i>2. poł. XVII, XIX w.</i>	<i>25.01.2011 r.</i>	<i>A/1578</i>
13.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 43</i>	<i>3. ćw. XVII w.</i>	<i>26.01.2011 r.</i>	<i>A/1579</i>
14.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 45</i>	<i>3. ćw. XVIII w.</i>	<i>05.07.2005 r.</i>	<i>A/549</i>
15.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 47 XVI w.,</i>	<i>XVI w., 1771 r.</i>	<i>30.12.1964 r.</i>	<i>A/934</i>
16.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 49</i>	<i>XIV w., 1909-1910</i>	<i>09.10.1980 r.</i>	<i>A/600</i>

²⁸ I. Fijałkowska, *Sprawozdanie z działalności Miejskiego Konserwatora Zabytków w Grudziądzu w roku 2017*, Rocznik Grudziądzki, T. 26: 2018, s. 287. Rubryka L.p. dodana przez autorów tego artykułu. Zob. też: *Katalog Zabytków Sztuki Polsce*, T. 9: 1974, z.7, s. 30-33. Nie ma tam jeszcze nr 49, czyli gdaniska. Artykuł w *Roczniku Grudziądzkim* o gdaniskach, T. 17: 2007 zawiera pierwszą monografię obiektu w historiografii polskiej, udokumentowaną po 1945 r.

17.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 51</i>	XVII/XVIII w., 1922 r.	02.08.1980 r.	A/601
18.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 53</i>	XVI/XVII w., kon. XVIII w., 1928 r.	02.08.1980 r.	A/602
19.	<i>Spichlerz, ul. Spichrzowa 57</i>	1901 r.	28.10.2010 r.	A/1572

Przy analizie historiografii w sprawie spichrzy ważna jest informacja Miejskiego Konserwatora Zabytków o przeredagowaniu wniosku o wpis w Warszawie: [...] *W dniu 11 kwietnia 2012 r. Prezydent Grudziądza podpisał wniosek skierowany do Sekretarza Stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego Generalnego Konserwatora Zabytków o wpisanie na listę Pomników Historii Prezydenta RP zespołu 26 spichlerzy. We wrześniu 2016 r. Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego zaopiniowała pozytywnie złożony wniosek, zalecając poszerzenie wnioskowanych granic i zmianę nazwy Pomnika Historii na „Grudziądz – zespół zabytkowych spichlerzy wraz z panoramą od strony Wisły”. Zakres ochrony objął również Bramę Wodną. W dniu 22 listopada 2017 r. zostało podpisane przez Prezydenta RP Andrzeja Dudę Rozporządzenie w sprawie uznania za pomnik historii zespołu zabytkowych spichlerzy w Grudziądzu wraz z panoramą od strony Wisły (il. 2-5). Uroczystość wręczenia Rozporządzeń dla 12 obiektów odbyła się 23 listopada 2017 r. w Pałacu Prezydenckim w Warszawie. Z rąk Prezydenta RP Rozporządzenie odebrał Prezydent Grudziądza Robert Malinowski. Ponadto w uroczystości uczestniczyli: Wiceprezydent Marek Sikora, Miejski Konserwator Zabytków Izabela Fijałkowska, Dyrektor Muzeum w Grudziądzu Wioletta Pacuszcza, Senator RP Andrzej Mioduszczyński oraz Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków Sambor Gawiński (il. 6). W związku z uznaniem zespołu spichlerzy za pomnik historii Miejski Konserwator Zabytków opracowała tekst do folderu „Grudziądz. Zespół zabytkowych spichlerzy”, który został wydany przez Miejski Ośrodek Rekreacji i Wypoczynku i udostępniony przez Informację Turystyczną. W folderze znalazły się informacje na temat poszczególnych spichlerzy dotyczące czasu ich powstania oraz ważniejszych danych historycznych. Podstawą opracowania były tzw. białe karty dla poszczególnych obiektów oraz decyzje Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wpisie ich do rejestru zabytków [...]*²⁹.

Czytelnikowi sprawozdania odnośnie sformułowania „biała karta” przychodzi na myśl sentencja łacińska **tabula rasa**, czyli czysta tablica³⁰.

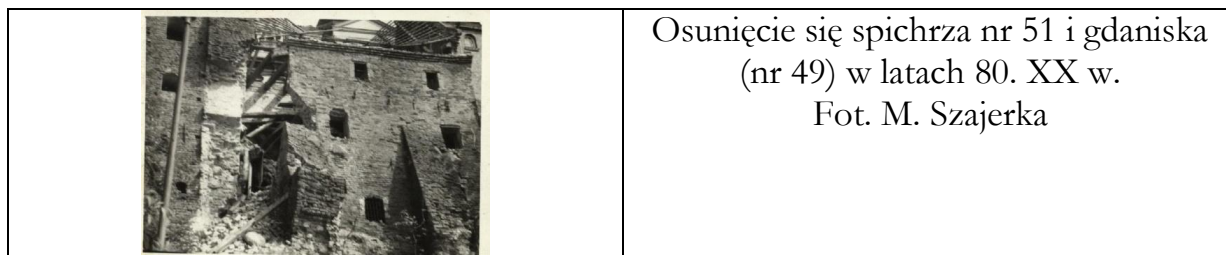
Przykłady opisu obiektów, z folderu, które przytoczyła I. Fijałkowska w sprawozdaniu: [...] *Spichlerz nr 49 – pierwotny spichlerz powstał zapewne jako gotycki, później odbudowany po pożarze w 1659 r. Do XIX w. istniał jako budynek magazynowy. Od 1827 r. budynek pełnił rolę szaletu publicznego. W pocz. XX w. budynek zmodernizowano*

²⁹ I. Fijałkowska, op. cit. s. 290-291.

³⁰ Jest to fachowa nazwa karty katalogowej, wg instrukcji ministerialnych. Informacje na niej są lakoniczne.

Por. <https://www.autocentrum.pl/dokumenty-dla-kierowcy/wzor-bialej-karty-ewidencyjnej-zabytkow-ruchomych/>; <https://wkz.lublin.pl/wojewodzka-ewidencja-zabytkow/>

a I Pietro użytkował Magistrat, z którym połączono spichlerz łącznikiem³¹ nad ul. Spichrzową³². Ten opis obiektu, powielony w Muzeum Handlu Wiślanego świadczy o tym, że jego Autorka nie zna dokładnie literatury przedmiotu. Wg I. Fijałkowskiej średniowieczne gdańskie z silosem na fekalia i drzwiami do jego opróżniania, jak w oborach na gnojowisko, to spichlerz. Również rok przekształcenia w szalet publiczny jest błędny. Przebudowy w tym celu dokonano w 1910 r. Dokładny opis obiektu w artykule z 2007 r.³³

W podsumowaniu, jeśli Grudziądz ma być konkurencyjny na szlakach turystycznych, to trzeba skończyć z trącącymi myszką bajkowymi opisami zabytków architektury średniowiecznej, niejednokrotnie napisanymi metodą zaczarowanego ołówka, zaczerpniętej z filmu animowanego dla dzieci. Faktyczna wiedza o nich a nie ubarwiona fantazją jest o wiele ciekawsza. To ona przyciągnie więcej turystów, by zobaczyć kompleks zamkowy z monumentalnymi spichrzami z XIII w. i stajnią dla koni, o długości ok. 100 m, z mniej lub bardziej czytelnymi basztami po bokach w formie ryzalitów. Kompleks zamkowy pod względem powierzchni porównywalny z malborskim, ok. 20 ha. Ważne jest również to, by nie promować fikcyjnego średniowiecznego miasta w obrębie murów wg X. Froelicha z 1868 r. a unikalną dzielnicę spichrzową na przedzamczu³⁴. Trzeba pamiętać, że w XIII w. pod względem powierzchni Grudziądz był porównywalny z Chełmem i Toruniem, tylko w innym miejscu, a nie jak się nadal wmawia grudziądzanom i turystom, że to był teren Starego Miasta. Praktyka preparowania treści dokumentów ze średniowiecza i czasów nowożytnych w przypadku Grudziądza jest nagminna. Nasz artykuł też ten proceder obnażył.

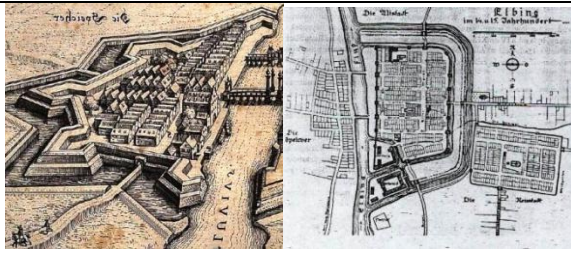
³¹ Brama w tym miejscu jest już na planie katastralnym z 1772 r. Pokazujemy ją w tym artykule.

³² Zob. całość: I. Fijałkowska, *Grudziądz zespół zabytkowych spichrzy*, folder turystyczny.

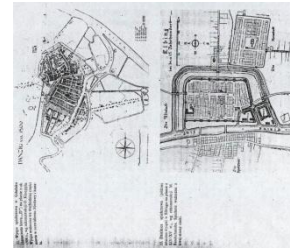
³³ M. Szajerka, *Średniowieczne baszty ustępowe w panoramie miasta Grudziądza ze szczególnym uwzględnieniem pierwotnego przeznaczenia spichrzy nr 49 – 51*. Rocznik Grudziądzki, T.17: 2007, s. 53-75. Po prawie 20 latach od napisania tego artykułu, jako jego autor zmienilbym tytuł i usunął człon spichrzy 49 – 51. W tytule jest uogólnienie. Zamiast tego prawidłowo powinno być *obiektów budowlanych*.

³⁴ Dzielnicę spichrzową w Grudziądzu została opracowana w tym BKMDG: M. Szajerka, *60 lat makiety Grudziądza współautorstwa Jerzego Frycza – konserwatora zabytków z Torunia*, Rok IV: 2016, nr 30 (483).

[https://kpbk.umk.pl/Content/221343/PDF/Biuletyn%20KMDG%202016%2030\(483\)%20Szajerka,%20Makieta%20Grudzi%C4%85dza.pdf](https://kpbk.umk.pl/Content/221343/PDF/Biuletyn%20KMDG%202016%2030(483)%20Szajerka,%20Makieta%20Grudzi%C4%85dza.pdf)

Dzielnice Spichrzowe
w Gdańsku i Elblągu. Za:
J. Dumnickim, *Spichrze polskie*,
Warszawa 1987.

Dzielnica spichrzowa w Elblągu, po drugiej stronie rzeki. Układ ulic, jak w mieście. Dzielnica spichrzowa po lewej stronie, na drugim brzegu rzeki. Kadr planu z lewej, z domeny publicznej³⁵.

W grudziądzkim oppidum to samo.

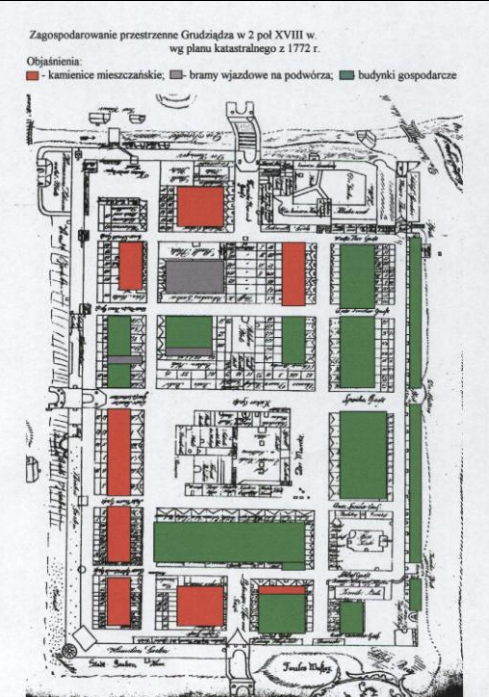
Najstarszy rejestr czynszów z roku 1504 wylicza 14 spichrzy, pomiędzy innymi kilka murowanych, które 20 szylingów czynszu a z pozostałe 16 szylingów czynszu przynosiły, 9 straganów około ratusza, 4 stragany przy kościele Św. Ducha, 2 stragany przy Bramie Toruńskiej, 15 majątków gruntowych przy Fischergasse [ul. Rybackiej], ein Kompanhaus [dom towarzyski], garbarnie i stodoły za Kamiennym Mostem na zewnątrz Bramy Toruńskiej, w tym samym miejscu także staw dla kaczek. **W roku 1506 27 osobom czynszowym w mieście wyliczono podatki, które wprowadzono dla wielu działek, m.in. dla spichrzy, stodoł, ogrodów i móg przy „wąskich uliczkach”³⁶, dalej 12 gruntów za auf der Steinbrücke (Thorner Vorstadt) [Mostem Kamiennym (Toruńskie Przedmieście)], 12 przy Białym Krzyżu, 17 przy ul. Rybackiej, 6 piekarze, 10 rzeźnicy i przedtem wspomniane stragany przy ratuszu³⁷, Św. Duchu, 3 przy Toruńskiej i jeden przy Wiślanej albo Wodnej Bramie przedtem wspomnianym straganom przy ratuszu³⁸.** [X. Froelich 1868 r., tłum. A. Wolnikowski].

³⁵ Zob. więcej: <https://zamikidwory.forumoteka.pl/forum/warminsko-mazurskie-mury-miejskie/elblag-2/>

³⁶ Przykładowo „wąskie uliczki” są w dzielnicy spichrzowej w Elblągu.

³⁷ Lokalizacji ratusza X. Froelich nie ustalił. Od 1415 r. mieszczanie mieli Plac Miejski w kwartale południowo-wschodnim, z najwyższą basztą, w XVII-XVIII w. nazywaną Katowską, z przegierzem przysięciennym. Siedziba ławy miejskiej na przełomie XIV/XV w. była na Rybakach, przy kościele ś. Jerzego i szpitalu.

³⁸ Tę informację o spichrzach z pracy X. Froelicha, *Dzieje powiatu grudziądzkiego* z 1868 r., s. 135, „dopasowano” do obiektów nad Wisłą. Przedmieście Toruńskie do 1872 nie należało do Grudziądza w obrębie murów. Dowód na pomyłkę dzielnicy spichrzowej z miastem lokacyjnym. Z zestawienia widać, że strefa gospodarcza była po stronie południowej obecnego Grudziądza. Nie ma tu informacji o gospodarce w części północnej, np. okolice Bramy Łasińskiej, Stary Rynek. Odpowiada to podziałowi *oppidum* na części miejską i kościelną po północnej stronie.

	Zagospodarowanie przestrzenne Grudziądza jako miasta spichrzowego w 1772 r. Opr. M. Szajerka Plan katastralny, pokazujący rodzaj nieruchomości wykazał, że kamienice na terenie <i>oppidum</i>, czyli obecnie nazywanym Starym Miastem, były w mniejszości. Dominowały budynki gospodarcze, kolor zielony na planie). Przy rzekomym od średniowiecza rynku centralnym kamienice były tylko przy obecnej pierzei wschodniej. Przy pierzei południowej nie było żadnej zabudowy. Była ulica od bram Bocznej do Gnojnej.
---	---

Fotografia w Okienku z dodatkowym komentarzem uzupełniającym.
Kadr ze zdjęcia muru obronnego przy ul. Tkackiej,
widok od strony północnej, Stan z 4.03.2025 r. Fot. P. Szachnitowski.

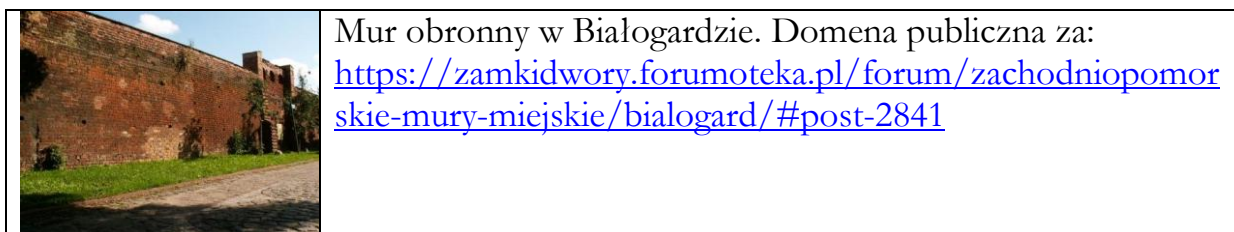
Zdjęcie zostało wykonane podczas zbierania dokumentacji fotograficznej do tego artykułu o spichrzach. Pozornie nie dotyczy ono tematu. Współautor artykułu odkrył niewątpliwie pozostałość najstarszej kamiennej bramy w Grudziądzu, z XI – XII/XIII w. Zgodnie z poradą jednej z Pań Profesor z Politechniki Wrocławskiej, z 2024 r. nie musimy pytać archeologów z Muzeum czy UMK o opinię w sprawie wiązania wendyjskiego³⁹. Sprawa jest prosta. Jest to fragment portalu ułożonego z kamieni pod kątem prostym.

	Mur przy ul. Tkackiej. Widok od strony północnej. Fot. P. Szachnitowski, stan 4.03.2025 r. Pora roku przyczyniła się do tego rewelacyjnego odkrycia. Krzewy są bez liści, zasłaniających unikalną, średniowieczną fakturę muru.
---	--

Portal jest pod murem ceglany, w wątku gotyku polskiego. Do 1945 r. był od strony południowej zabudowany ścianą kamienicy, zburzonej w 1945 r. Wnęka po bramie została od strony północnej zamurowana w wątku wozówkowym. Identyfikacyjny wątek występował w kamienicy przy ul. Kościelnej, rozebranej kilka lat temu, (róg ul. Tkackiej i Kościelnej). Niewątpliwie bramę zlikwidowano w XIII w.

³⁹ Nazwisko znane autorom, korespondencja prywatna.

W świetle historiografii z XVI-XIX w. ten fragment portalu można przypisać Prusom⁴⁰. Ten mur jest dosłownie kluczem do datacji kompleksów budowli nad Wisłą. Piszemy w liczbie mnogiej. Są one rozdzielone Bramą Gnojną. Jest to mur obronny typu z Nowej Marchii Brandenburskiej (brandenburskiego), bez krenelacji⁴¹. Takich murów nie stosowano na terenie państwa krzyżackiego wg J. Widawskiego. Taki typ jednak reprezentuje też najstarszy fragment muru obronnego miejskiego w Toruniu, niedaleko Baszty Krzywa Wieża⁴². Występują na terenie Pomorza Zachodniego, np. w Białogardzie.

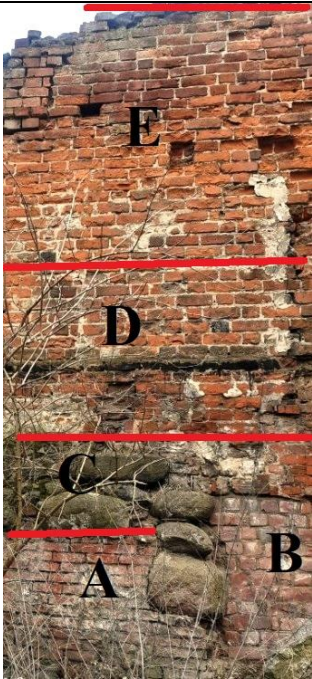
Zawiera on odwróconą datację wiązań cegieł wg obowiązującego kanonu.

A. Zamurowany prześwit kamienny prześwit bramy w wątku wozówkowym (starosłowiańskim).
B. Mur w wątku główkowym, wykonany zapewne równocześnie z kamiennym portalem. Główka cegły zbliżona do kwadratu. Z takich cegieł i w tym wątku są wykonane: wewnętrzny mur obronny, obecnie piwnica przy ul. Murowej 24; wschodni mur szyi bramnej na Górze Zamkowej. Mury te pochodzą zapewne z XII w. – pocz. XIII w.
C. Portal kamienny bramy. Niewykluczone, iż portal i mur w wątku główkowym pochodzą z XII w. a ich budowniczymi byli Prusowie.
D. Warstwa muru w wątku gotyckim. Wg obowiązującego kanonu datacji wiązań ceglanych powinna być w koronie muru.
E. W koronie muru jest wiązanie wendyjskie (starosłowiańskie), zasadniczo zamykające wiek XIII w budownictwie ceglany.

⁴⁰ Poglądy C. Henenbergera, kanonika J. L. Strzesza oraz X. Froelicha.

⁴¹ Por. J. Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, Warszawa 1973, s. 45-47. Ciekawe jest to, że definicję muru typu brandenburskiego sformułował J. Kohte. Zob. J. Widawski, *przyp.* 114, s. 45.

⁴² Badania nad genezą polską murów obronnych w Toruniu są w XXI w. ignorowane. Por. B. Wasik, *Prace budowlane na zamkach w Grudziądzu i Toruniu u progu XIV w., Przyczynek do badań nad średniowiecznymi warsztatami w Prusach*, *Rocznik Grudziądzki*, T. 22: 2015, s. 99-112.

	Mur przy ul. Tkackiej. Widok od strony północnej. Fot. P. Szachnitowski, stan z 4.03.2025 r. Kadr z zaznaczonymi warstwami wiązań. Technologia budowy tego portalu kamiennego jest podobna do zapewne kamiennego muru przedkrzyżackiego na zamku w Toruniu. To wiązanie posiada Brama Wodna, z najstarszym typem wykusza nosowego, znany przykład z Austrii, (Seebenstetein) z XII w. B. W. w Grudziądzu, pocz. XIII w. Zob. W. Koch, <i>Style w architekturze</i> [...], wyd. 1996, s. 297.
	
Mur kamienny na zamku w Toruniu. 1 poł. XIII w. Być może pochodzi z czasów piastowskich Torunia, z XII w. Temat budownictwa kamiennego przedkrzyżackiego w Toruniu nie posiada opracowań naukowych.	

Identyczna sytuacja przemieszczenia typów wiązań kamiennie ceglanych jest w przypadku ściany obiektu przy Spichrzowej 37 od strony Wisły. Tam jeszcze dodatkowo występuje wążek kamienny *grand appareil*, charakterystyczny dla architektury romańskiej w XII w., w przypadku bloków granitowych⁴³.

	Spichrzowa 37. Ściana zachodnia, fot. M. Szajerka		Spichrzowa 37. Wążek kamienny <i>grand appareil</i>, fot. M. Szajerka
---	--	--	--

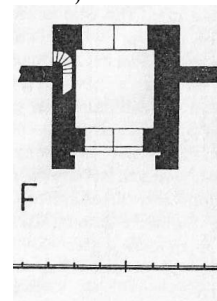
Na koniec warto przypomnieć detal architektoniczno-historyczny przy Bramie Wodnej, zniszczony decyzjami administracyjnymi konserwatorów zabytków w latach 60. – 70. XX w. Dotyczy to schodów od strony Wisły. Przez tę decyzję Brama Wodna pozbawiona została naturalnej przypory. Usunięto skarpe, na której były schody i odsłonięto fundament ściany zachodniej bramy. Wyjście było pod

⁴³ Łatwiej było wykonać takie bloki z wapienia i piaskowca.

arkadą gdańska⁴⁴. Do ok. 1872 r. tę funkcję dodatkowo pełnił ganek do gdańska, jak w przypadku ganku przy obecnym ratuszu. O schodach przy bramach J. Widawski napisał⁴⁵:

[...] Czasami wejścia na bramy prowadziły z poziomu ziemi od strony miasta schodami w grubości muru samej wieży bramnej, jak w Świdwinie (Nowa Marchia – il. 8 F) i Prabutach (państwo krzyżackie) lub w grubości muru obronnego obok bramy, jak w bramie Polskiej we Wschowie. Najprostszy wreszcie były zewnętrzne schody drewniane, zastosowane m.in. w Bramie Głogowskiej we Wschowie i w Kouřimiu (Czechy, koniec XIII w.). [...]

Plan bramy ze schodami
w Nowej Marchii – 8 F

Podobnie w 2007 r. urzędnicy, na stanowiskach konserwatorów zabytków, z powodu braku dostatecznej znajomości zagadnienia, bezpowrotnie zniszczyli oryginalne wejście z przyziemia do wieży Klimek. Nadal widać, że wiedza o obiektach nad Wisłą w Grudziądzu nie jest wśród urzędników, odpowiedzialnych za zabytki miasta na wysokim poziomie. Nawet obecna wieża widokowa Klimek na zewnątrz nie ma, oprócz średnicy, nic wspólnego oryginałem ze zdjęć. Przykład realizacji fantazyjnego projektu odbudowy, pod nadzorem konserwatorskim, obiektu nie wykreślonego z Krajowego Rejestru Zabytków Nieruchomych⁴⁶.

Konkluzja

Bardzo też łatwo pomylić zabudowę dzielnicy spichrzowej z miastem na przykładzie Elbląga, co też zrobił w 1868 r. X. Froelich w Grudziądzu. Wykreślił z kart historii średniowieczne miasto a dzielnicę spichrzową uznał za miasto z dokumentem lokacyjnym. Pracownicy UMK i Muzeum fundamentalnej pomyłki X. Froelicha nie przyjmują do wiadomości a jednocześnie stwierdzają, że dawne badania historyczne nie spełniają obecnych standardów naukowych. Faktycznie w Muzeum jest z błędami makieta dzielnicy spichrzowej – miasta spichrzowego, opracowana wg poziomu badań z 2. poł. XIX w. – 1 poł. XX w. ok. 70 lat temu⁴⁷.

⁴⁴ Wyjście pod arkadą gdańską odkryto też kilka lat temu w sali zachodniej obecnego ratusza, poziom oficyny. Sklepienia są powiązane z tą ścianą i pochodzą ze średniowiecza. Na planie rekonstrukcyjnym zamku, z ok. 1941-1942 r. prawidłowo ten obiekt zaliczono ściśle do zamku.

⁴⁵ J. Widawski, *Mury* [...], s. 57.

⁴⁶ Por. M. Szajerka, *Wieża Klimek – dawniej i współcześnie. Walory architektoniczne obiektu – klasyfikacja stylu budowli*, BKMDG Rok XVI: 2018, nr 2 (540)

[https://kpbk.umk.pl/Content/222299/PDF/Biuletyn%20KMDG%202018%20\(540\)%20Szajerka%20M.,%20Wie%C5%BCa%20Klimek.pdf](https://kpbk.umk.pl/Content/222299/PDF/Biuletyn%20KMDG%202018%20(540)%20Szajerka%20M.,%20Wie%C5%BCa%20Klimek.pdf)

⁴⁷ Stali mieszkańcy tej dzielnicy uprawnienia mieszczańskie uzyskali po wojnie 13 – letniej, w 2 poł. XV w. i legitymowali się herbem tura.

(L.B.S.)

Redakcja: Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.